

ДУХОВНА ПЕРЕОРІЄНТАЦІЯ ШКОЛИ – ЗАПОРУКА УСПІШНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. Складний період перетворень у наші країні, переосмислення цінностей буття висуває на перший план цінність особистості. Проблема духовного розвитку особистості є однією з головних, що стоять перед кожною сім'єю, школою й державою в цілому. Духовність зміцнює єдність усього суспільства, забезпечує подолання труднощів на шляху до його розвитку.

Щоб вийти з економічної, політичної кризи, люди повинні вийти з кризи моральної. Бо, як правило, за негараздами суспільства стоїть його моральне зубожіння. Марно й сподіватися дотримання десятків тисяч державних законів, якщо не дотримуватися Десяти Заповідей Божих. Адже цінність демократії – в рівності людей перед законом. А він виростає з рівності перед Богом.

У всі віки люди високо цінували духовно-моральну вихованість. Глибокі соціально-економічні перетворення, що відбуваються в сучасному суспільстві, змушують нас розмірковувати про майбутнє України, про її молодь. В даний час зім'яті моральні орієнтири, підростаюче покоління можна звинуватити в бездуховності, безвір'ї, агресивності. З огляду на це актуальною постає проблема духовного виховання підростаючого покоління.

Наші діти живуть в епоху, коли більшість із засобів масової інформації пропагують блуд і розбещеність, насилля та інші пороки, вони живуть, коли християнські ідеали чистоти і цнотливості піддаються систематичному осміюванню, коли агресія затьмарює людські цінності, розтинає душі дітей, розриває їх на частинки.

Ситуація загострюється й тим, що вироблені в попередні десятиліття суспільні ідеали мали узагальнений, регламентований, державно-класовий характер, а не зверталися до внутрішнього, особистісного світу кожної людини. Тому перехід від глобальних суспільних категорій, від публічної риторики про моральність до розуміння духовності як складного психічного феномена самоусвідомлення особистості в нинішніх умовах викликає багато проблем і навіть кризових ситуацій.

Тому головною метою загальноосвітньої школи має бути її духовна переорієнтація та вплив на формування високоморальної громадської позиції, національної свідомості, потягу до прекрасного. Саме школа формує майбутні покоління, а від цього залежить розвиток і розквіт нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія становлення і розвитку досліджуваної проблеми представлена у працях відомих зарубіжних і вітчизняних педагогів (Г.Ващенко, А.Дістервега, Я.А.Коменського, М.Пирогова, Ж.-Ж.Руссо, Г.Сковороди, В.Сухомлинського, К.Ушинського та ін.). Справжньою скарбницею для вивчення проблеми духовної самореалізації особистості в умовах загальноосвітньої школи є роботи педагогів-новаторів (Ш.Амонашвілі, С.Ільїн, О.Лисенкова, В.Шаталов та ін.). Над проблемою формування духовності і

моральності сучасного школяра працюють І.Бех, О.Вишневецький, С.Карпенчук, Н.Кордунова, О.Лучанінова, Е.Помиткін, М.Стельмахович, Г.Щукіна та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення підґрунтя для формування духовності особистості – морального виховання через призму історичного досвіду української культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що виховання починається із засвоєння дітьми духовних надбань рідного народу. Без оволодіння у шкільному віці культурою свого народу, пізнання його самобутнього національного обличчя, практичного продовження культурно-історичних традицій, звичаїв, обрядів не можна і говорити про матеріальний і духовний розквіт держави. Адже все, що закладається учням в період навчання і виховання у школі, визначає в подальшому успіх процесу формування особистості, її світогляду і загального розвитку. Набуті в школі особистісні якості, знання, уміння і навички не тільки забезпечують основу навчання і виховання молоді, а й значною мірою визначають якості практичної, громадської та професійної діяльності дорослої людини.

Митрополит Андрей Шептицький писав: „Пам’ятайте, що християнське виховання є більшим добром, ніж усі добра світу! Коли б ви навіть не мали, що лишити своїм дітям, – то як тільки подали їм справжню побожність, як тільки навчили чесної праці та правості, як тільки встерегли їх від неморальності, – то лишаєте їм у спадщині найбільше добро, яке тільки можете їм дати”. Такими словами звертається Митрополит Андрей до батьків, котрі є першими і найголовнішими вихователями своїх дітей.

Виховання – це процес повільний і непростий, що вимагає комплексного, системного підходу, тобто пов’язує багато різних компонентів.

Виховання – це постійний процес, в якому вихователь допомагає дитині пізнавати свої можливості, здібності, зацікавлення; показує, як і для чого жити, щоб ставати людянішою. Іншими словами, покликання будь-якого вихователя, чи то батьків, чи то вчителів, чи кожного, хто має відношення до виховання, – це виховувати серце людини. Реалізація такої делікатної справи в свідомості українського народу просто немислима без християнських ідеалів та цінностей. Культура українців дуже глибоко переплетена з традиціями християнського світу. Говорити сьогодні про виховання української молоді без християнських ідей – це вже неприродно, бо незважаючи на сумні реалії теперішнього часу щодо духовної кризи, українська молодь черпала і черпає у християнстві ідеали для наслідування.

Історія шкільної освіти показує, що педагоги всього світу (Ян Коменський, Іоанн Песталоцці, Микола Пирогов, Костянтин Ушинський та інші) говорили про те, що моральне виховання є основою формування особистості дитини, вони стверджували, що бути людиною – це означає виховати в собі найкраще, те що робить людину вінцем творіння, образом і подобою Божою.

Говорячи про вихованість, духовність особистості ми часто стикаємося з поняттями „мораль”, „моральний”. Що ж ми вкладаємо в зміст цих понять?

У короткому словнику по філософії поняття моральності прирівняне до поняття мораль. „Мораль (латинською) – норми, принципи, правила поведінки людей, що визначають людську поведінку (мотиви вчинків, результати діяльності), почуття, судження, в яких виражається нормативна регуляція відносин людей один з одним і суспільним цілим (колективом, класом, народом, суспільством)” [8, с. 192]. В.І.Даль тлумачив слово мораль як „моральне навчання, правила для волі, совісті людини” [3, с. 345]. Він вважав: „Мораль протилежна тілесному, плотському, духовному, душевному. Моральний побут людини важливіше побуту речовинного”. „Що входить до духовного побуту протилежне розумовому, але має протиставлений з ним духовний початок, до розумового належить істина і брехня, до морального – добро і зло. Доброзичлива, доброчесна, гречна, згодна з совістю, із законами правди, з гідністю – це людина моральна, чистої, бездоганної моральності. Будь-яка самовідданість є вчинок моральний, доброї моральності, доблесті” [3, с.558].

З роками розуміння моральності змінилося. У Ожогова С.І. ми бачимо: „Моральність – це внутрішні, духовні якості, якими керується людина, етичні норми, правила поведінки, що визначаються цими якостями” [5, с. 414].

Мислителі різних століть трактували поняття моральності по-різному. Ще в стародавній Греції в працях Аристотеля про моральну людину говорилося: „Морально прекрасно називають людину досконалої гідності... Адже про моральну красу говорять з приводу чесноти: морально прекрасним кличуть справедливого, мужнього, розсудливого і взагалі який володіє всіма чеснотами людини” [2, с. 33]. У науковій літературі вказується, що мораль з'явилася на зорі розвитку суспільства. Визначальну роль у її виникненні зіграла трудова діяльність людей. Без взаємодопомоги, без визначених обов'язків стосовно роду людина не змогла б вистояти в боротьбі з природою. Мораль виступає як регулятор взаємовідносин людей. Керуючись моральними нормами, особистість тим самим сприяє життєдіяльності суспільства. У свою чергу, суспільство, підтримуючи і поширюючи ту або іншу мораль, тим самим формує особистість відповідно зі своїм ідеалом. На відміну від права, яке також має справу з областю взаємовідносин людей, але спираючись на примус з боку держави, мораль підтримується силою суспільної думки і звичайно дотримується в силу переконання. При цьому мораль оформляється в різних заповідях, принципах, розпорядчих, як слід чинити. З усього цього ми можемо зробити висновок, що дорослій людині часом важко вибирати, як діяти в тій чи іншій ситуації не „вдаривши обличчям у бруд”. А що ж говорити про дітей? Ще В.О.Сухомлинський говорив про те, що необхідно займатися моральним вихованням дитини, вчити „вмінню відчувати людину” [7, с. 23]. В.Сухомлинський вважав, що „Непорушна основа морального переконання закладається в дитинстві у ранньому підлітковому віці, коли добро і зло, честь і безчестя, справедливість і несправедливість доступні розумінню дитини лише за умови яскравої наочності, очевидності морального змісту того, що він

бачить, робить, спостерігає” [7, с. 24]. Про моральність людини можна говорити тільки тоді, коли вона морально поводить себе в силу внутрішнього спонукання (потреби), коли в якості контролю виступають її власні погляди і переконання. Вироблення таких поглядів і переконань і відповідних їм звичок поведінки і складають сутність морального виховання.

Вважається, що виховання і розвиток базуються на досвіді народу, спираються на різні форми культури, на досягнення наук тощо. Проте в усіх цих чинниках завжди визначальне місце займають втілені в них цінності. Саме вони через культуру, через традиції, філософію, релігію тощо вказують на вектор виховних зусиль, формують виховний ідеал, дають відповіді на фундаментальні запитання: на що орієнтується молодь – на добро чи на зло? – На віру в духовні чи матеріальні блага? – На культ сили чи на культ духу? Що береться за взірєць?

Велику увагу формування моральних цінностей приділялось в Україні ще в часи утворення Київської Русі. Із створенням давнього, билинного, вітчизняного епосу визрівають загальнолюдські цінності, основою яких є любов до Вітчизни, і захист людської гідності.

Багато думок пов'язаних із затвердженням загальнолюдського, було висловлено визначними філософами – ідеалістами (В.Соловйов, М.Бердяєв, М.Федоров). Титани думки наполегливо відстоювали ідеї про єдність людського роду, цілісність світової історії.

Процес вироблення загальнолюдських цінностей знайшов відображення у пам'ятках писемності Київської Русі. Серед них:

„Пчела” – складений у Візантії й перекладений на Русі наприкінці XI ст. Це збірник цитат із Святого Письма, афоризмів і висловлювань отців церкви, античних філософів Демократа, Сократа, Платона, Аристотеля, Плутарха та інших. Містив 71 розділ, кожен з яких присвячувався різним темам. „Пчела” мала на меті настановити читача, „як жити християнинові”. Є тут думки і щодо навчання й виховання.

„Златоуст” (за прізвиськом грецького проповідника Златоуста) – збірник окремих промов і висловлювань отців церкви.

„Ізборник” Святослава 1073 р. – збірник текстів античної літератури пізнавального характеру з різних галузей знань (усього 383 статті), написаний у формі запитань і відповідей. Загалом був призначений для розширення знань.

„Ізборник” Святослава 1076 р. – збірник статей (44 статті) виховного, повчального характеру, нерідко звернених до дітей, наприклад, „Повчання дітям Ксенофонта” та інші.

Найдавнішою вітчизняною літературною пам'яткою, в якій піднімаються педагогічні питання, є філософсько-педагогічний трактат „Слово про закон і благодать”, написаний київським митрополитом Іларіоном між 1037-1050 рр. Це був виступ митрополита перед Ярославом Мудрим та прочанами Київського храму святої Софії. Твір мав морально-патріотичне спрямування.

Вищим досягненням педагогічної думки Київської Русі є „Повчання дітям” Володимира Мономаха (1096 або 1117 р.), створене за аналогією до „Повчання дітям Ксенофонта”. Це перший у середньовічній Європі

педагогічний твір, написаний світською особою, в якому (також уперше) було обґрунтовано необхідність переходу від релігійно-аскетичного виховання до виховання, пов'язаного з практичними потребами людини, вказано на зв'язок освіти з потребами життя та діяльності особистості. Мономах вважав, що основою всіх успіхів людини є праця, а тому виховувати треба не повчаннями, а добрими справами. У творі порушуються важливі питання морального, трудового, патріотичного, релігійного виховання.

Загальнолюдськими ідеями і цінностями було насичене виховання і навчання в братських школах України, які відігравали велику роль у розвитку української педагогічної думки та досвіду в XVI-XVII століттях. Значення братських шкіл величезне. Як писав І.Огієнко, „Церковним братствам належить велика честь найпершого заснування нормальних сталих шкіл. Чого до них ніде у благочестивих слов'ян іще не було” [2, с. 232]. Саме там виховували нове покоління не тільки світських, а й духовних людей. Багато видатних діячів вийшли з братських шкіл. У Львівській, наприклад, учився П.Могила – митрополит Київський.

Викладачі Острозької академії, Києво-Могилянської Колегії виступали за національну гідність України. Високо ставили самоцінність людини та людського життя в історичному процесі. У С.Полоцького релігійні моральні мотиви переплітаються з загальнолюдськими поглядами на норми поведінки людини в суспільстві. Він вважав, що в дітей слід виховувати чистоту розуму і тіла, прагнення до гарних дій, любов до батьків і ближніх, привчати до терпіння, утримання, милосердя, миролюбства і покори. „Іфіка ієрополітика”, яка була видрукувана в 1712 р. у Києво-Печерській друкарні, – своєрідне зведення морально-виховних принципів, правил життя і моральної діяльності. Незважаючи на релігійне спрямування, в ній представлена життєва мудрість і норми моральної поведінки, які були відпрацьовані в процесі історичного розвитку українського народу.

Таким чином, педагоги XVI-XVII ст. у вихованні підростаючого покоління керувалися загальнолюдськими вимогами і традиціями, що здавна склалися в Україні.

„Рішуче відстоювали ідею гуманізму, народності, добра у вихованні й навчанні, за словами Омельченко Жанети, – Г.Сковорода, і Котляревський, Т.Шевченко, Л.Українка...” [7, с. 28].

До проблем морального виховання зверталися також педагоги: Д.Ушинський, С.Русова, Г.Ващенко, В.Сухомлинський і багато інших. Отже, як бачимо, необхідність формування у дітей загальнолюдських цінностей відстоювали і філософи, і педагоги, і вчені. Велику роль в цьому відіграло – християнство (церква).

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що християнство та християнські цінності стали джерелом і основою для синтезу моральних ідей істини, добра, краси – з християнськими постулатами, активного ставлення людини до світу, універсальності, не пов'язаної з будь-якими політичними й етнічними рамками, зверненням до особистості як до носія історичної культури.

З вище зазначеного можна зробити висновок, що відродження духовності суспільства повинно відбуватися в синтезі зі здобутками самобутньої української національної культури. Адже сучасна школа без викладання норм християнської моралі, моральних цінностей готує не людей у істинному значенні цього слова, а звірів, злих, диких і розбещених.

Подолання духовного і морального зубожіння населення, зокрема молоді, можливе при дотриманні школою таких постулатів:

- допомогти учням розкрити зміст високих моральних цінностей християнства;

- подати основні, фундаментальні орієнтири істини, добра на основі віри, надії, любові;

- розвинути у підростаючого покоління здатність до співчуття, співпереживання;

- відкрити перед дитиною безсмертя її душі.

Отже, моральні ідеали, віра дитини в Бога в розумінні педагогіки є водночас і метою і дієвим засобом досягнення людських чеснот. Озираючись назад (на історію людства, і на історію України), зрозуміло, що виховання дітей, яке спиралося на духовність і моральність особистості варте наслідування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виготський Л.С. Педагогічна психологія / Л.С.Виготський; За редакцією В.В.Давидова / Л.С.Виготський. – М.: Педагогіка, 1991. – 420 с.
2. Виховання особистості школяра у моральній діяльності: метод. рек. / Омський держ. пед. ін-т ім. М.Горького. – Омськ: ОДПІ, 1991. – 267 с.
3. Даль В.І. Тлумачний словник живої великоруської мови / В.І.Даль. – М.: 1979, Т. 11. – 640 с.
4. Єрмакова Є. Курс морального виховання „Етика” / Є.Єрмакова // Народна освіта. – 2003. – № 9-10.
5. Мар'єнко І.С. Моральне становлення особистості школяра / І.С.Мар'єнко. – М.: Педагогіка, 1985. – 368 с.
6. Словник з соціальної педагогіки: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / авт.-сост. Л.В.Мардахаєв. – М.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 368 с.
7. Толкачова Л. Усіх вище має стояти освіта моральна / Л.Толкачова // Сільська школа. – 2002. – № 1. – С. 23-29.
8. Філософський словарь / под ред. И.Т.Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – 719 с.
9. Чепіков В.Т. Виховання моральних якостей молодших школярів / Навчальний метод. посібник / В.Т.Чепіков. – Гродно: ГрГУ, 2001. – 189 с.

АНОТАЦІЯ

Яковенко І.О. Духовна переорієнтація школи – запорука успішного розвитку держави. У статті розглянуто погляди деяких дослідників на поняття моралі; висвітлено підтримку для формування духовності особистості – моральне виховання через призму історичного досвіду

української культури; виділено провідні постулати, при дотриманні яких школа зможе подолати духовне і моральне зубожіння населення, зокрема молоді.

Ключові слова: духовність, духовна переорієнтація, особистість, мораль, моральні цінності, християнське виховання.

АННОТАЦИЯ

Яковенко И.А. Духовная переориентация школы – залог успешного развития государства. В статье рассмотрены взгляды некоторых исследователей на понятие морали; освещены основы для формирования духовности личности – нравственное воспитание через призму исторического опыта украинской культуры; выделены ведущие постулаты, при соблюдении которых школа сможет преодолеть духовное и нравственное обнищание населения, в частности, молодёжи.

Ключевые слова: духовность, духовная переориентация, личность, мораль, нравственные ценности, христианское воспитание.

SUMMARY

Yakovenko I.O. Spiritual reorientation of school – the key to successful development of the state. The paper considers the views of some researchers on the concept of morality highlights which are the basis for the spiritual personality formation – moral education through the prism of historical experience of Ukrainian culture, highlighted key postulates, the subject to which school will be able to overcome spiritual and moral poverty, especially the youth.

Key words: spirituality, spiritual re-orientation, personality, ethics, moral values, Christian education.